

Малвина Русева

ВПЕЧАТЛЕНИЯТА НА ЛЬО КОРБЮЗИЕ ОТ БЪЛГАРИЯ В „ПЪТУВАНЕ НА ИЗТОК“

Malvina Rousseva

LE CORBUSIER'S IMPRESSIONS FROM BULGARIA IN „JOURNEY TO THE EAST“

Abstract: This essay presents the observations of the young architect Le Corbusier from Bulgaria during his trip to the Balkans in 1911, and in particular from Veliko Tarnovo. The one chapter in his travel diary dedicated to a Bulgarian town is named “Turnovo” and describes with both text and illustrations his admiration for the town and its citizens. This essay makes accessible to the Bulgarian reader specific excerpts from Le Corbusier’s text. It also highlights the impact Le Corbusier’s trip to the Balkans had on his artistic and spiritual development. I have translated the cited passages from the English translation of Le Corbusier’s travel diary, “Journey to the East” (MIT Press, 2007).

Keywords: architecture, „Turnovo”, development, Le Corbusier, travel diary

През тази година се навършват 105 години от написването и 50 години от публикуването на първото издание на книгата „Пътуване на Изток“ на Шарл-Едуард Жанре – Льо Корбюзие. Малко преди смъртта си Льо Корбюзие се връща отново към своя първи ръкопис, чието публикуване в парижкото издателство Mercure de France¹ през 1914 г. се осуетява от началото на Първата световна война. Редактиран и подготвен за печат, за първи път целият дневник е представен в Париж през 1966 г. Петдесет и пет години след написването на пътеписите и създаването на рисунките и малко след смъртта на техния създател² дневникът е обявен „като последна безпристрастна изповед“³ на световноизвестния архитект, дизайнер, урбанист, писател, художник и градостроител, неговото последно послание, обединяващо началото и края на творческия му път.

Първата публикация на издателството на MIT⁴ – „Journey to the East“, е през 1987 г. Тя е посветена на 100-годишнината от рождението на световноизвестния архитект Льо Корбюзие и претърпява три издания. По време на юбилея в изложби и публикации се отбелязва значението на „Le Voyage d’Orient“ като основополагащ камък при формирането на творческата кариера на автора. Според самия Корбюзие

¹ Корбюзие умира през месец август 1965 г.

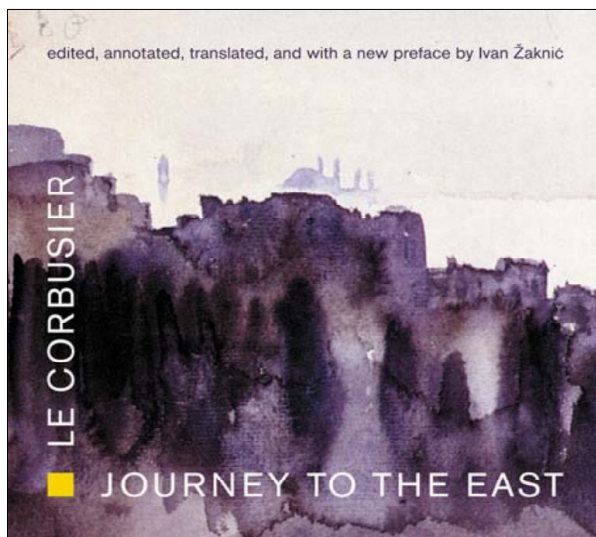
² Цитатът е от вътрешната част на корицата на „Le Corbusier, Journey to the East, edited, annotated, translated, and with a new preface by Ivan Zaknic“, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2007.

³ The MIT Press – Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, Massachusetts.

⁴ Цитатът е от предговора към френското издание, който също е представен от Ivan Zaknic в началото на подготвеното от него издание от 2007 г. Всички останали цитати са преведени от английския вариант на дневника на Корбюзие.

„Пътуване на Изток“ е важен документ за неговото израстване като архитект, своеобразно откровение за същността на архитектурата, която е „един великолепен спектакъл от форми в светлина, една ясна, последователна и разбираема за ума система“⁵. Пътуването на Изток разкрива на младия изследовател един Нов свят с богата култура, различна от тази, сред която той живее. Когато пътешествието приключва, бъдещият архитект възкликва: „Колко болезнен беше екстазът, който ни обхвана в тези храмове на Изтока! Почувствах, че потъвам в себе си, обзет от срам. Все пак часовете, прекарани в тези мълчаливи светилища, ме вдъхновиха с младежки кураж и истинско желание да стана почтен строител“.

Корицата на изданието „Пътуване на Изток“, MIT Press, 2007

Статията представя впечатленията на Шарл-Едуар Жанре – Льо Корбюзие от пътуването му през България през 1911 г. и конкретно от Търново, единствения български град, на който той е посветил отделен пътепис, илюстриран с негови рисунки. Целта на написаното е да запознае жителите на Велико Търново с конкретни пасажии от неговия пътнически дневник⁶ и да обърне внимание върху изследванията на неговото творчество, които доказват силното влияние, което има пътуването му през Балканите за неговото артистично и духовно развитие. Всички цитати са от английския превод на текста от последната публикация на „Journey to the East“ на MIT Press от 2007 г. под редакцията на Иван Жакнич (Ivan Zaknic)⁷.

От месец май до месец октомври 1911 г. Шарл-Едуар Жанре заедно със своя приятел Огюст Клипщайн предприемат пътуване от Берлин през Дрезден, Прага и Виена до Константинопол. Дватама приятели прекосяват Бохемия, Сърбия, Румъния, България и Турция с раници, във втора класа на кораби и влакове, върху мулета и магарета, но най-често пеша. Възхищението от богатата визуална култура и хилядолетни традиции, които разкрива пред очите на 24-годишния младеж непознатия и очарователен свят на Балканите, го провокира за първи път да сподели чрез текст и рисунки с приятели и читатели своите впечатления, наблюдения и духовни прозрения. „Когато човек пътува и наблюдава визуални неща като архитектура, рисунки или скулптури, той използва очите си и рисува така, че да възприеме дълбоко, като част от познанието, което придобива и всичко, което вижда. Фотоапаратът е за мързеливите, които използват машина, за да извърши наблюдението вместо тях. Да рисуваши самият ти, да следваш линиите, да работиш с обемите, да организираш повърхността – всичко това значи първо да гледаш, след това да наблюдаваш и накрая може би да откриеш... и само тогава идва вдъхновението“.

⁵ Всички преводи от английски на български език са направени от автора на статията.

⁶ Ivan Zaknic е професор по архитектура в Университета Лихай (Lehigh University, USA) и Visiting Fellow в Princeton University, USA. Като преводач на изданието от 1987 г. през следващите двадесет години той продължава своите проучвания върху първата литературна творба на младия Льо Корбюзие, посветена на пътуването му на Изток.

⁷ В български публикации се споменава, че е писал за Стара Загора, което не е вярно. Градът само е споменат като етап в пътуването до Цариград.

Дневникът и илюстрациите от това пътуване, събрани и систематизирани, ще се превърнат в „Le Voyage d'Orient” или „Пътуване на Изток”, книга, която се състои от 20 пътеписа, карта, описваща маршрута на двамата пътешественици, и много скици, вдъхновени от впечатленията на бъдещия художник, архитект и философ от Новия свят, който е открил.

Текстовете в дневника носят различни имена според градовете, през които е минал младият Жанре, паметниците, които е посетил, или местата, които са оставили трайна следа в съзнанието му. В частта „The Danube” (Дунава), която предшества „Turnovo” (Търново), се споменават селищата Княжевац (Гургусовец) и Неготин, които и до днес са на българо-сръбската граница. От престоя в Неготин най-силно впечатление на младите пътешественици прави сватбата, на която присъстват, и особено „странната” музика, която се изпълнява. „Звученето на тази музика е ново за нас не поради инструментите, които са подобни на нашите, но поради ритъма и хармоничната подредба. Всъщност това е един музикален символизъм, за който ние не знаем нищо и който ние ще приемем за невъзможен в нашата епоха на индивидуализъм. (...) ... в Неготин аз чух гласа на бога, който бих почитал... Или по-скоро това са химни към този бог, те са въздишките, замечтаността и страстните емоции на хората, живеещи на тези необятни земи, които изискват подвижност, вечно скитничество, и свобода, необикновена и пълна, която е за завиждане и която събужда чувство за голямо достойнство във всяка душа.”

Скиците и описанията от България са свързани с пътуването му през страната и конкретно с престоя му в Търново, Казанлък и Розовата долина⁸. Само един от текстовете е озаглавен „Turnovo” (Търново) и е изцяло посветен на впечатленията му от този град, които ще оставят трайна следа в творчеството на архитекта, художника и мислителя Льо Корбюзие.

В пътеписа „Turnovo” (Търново) младият Корбюзие изразява възторга си от природата, живописния силует и красивата архитектура на къщите и църквите в българския град. Разказът започва със следното описание: „Навсякъде България прилича на градина. Покрай релсите като жива ограда растат ружи, жълти храсти (пъпки), небесносин коноп, цикория, червени макове и скабиоза⁹. Високите магарешки бодли оформят виненочервена ивица между белите цветя и цъфтящите на туфи растения. Точно на границата с този цветен пояс се виждат житни класове. В далечината пред очите ни преминава еднообразна гледка от плодни дървета и жълти езера, разлюлявани от полъха на топлия западен вятър.” Вероятно богатата и пестроцветна растителност, която посреща пътешествениците в България, контрастира на впечатленията му от преминаването през Унгарската степ и ниските еднообразни брегове на румънския бряг на Дунава, за които се споменава в предишните пътеписи. Веднага след като слиза от влака, на залез слънце, Шарл-Едуар Жанре се изкачва „на гигантската скала, върху която е построен градът (Търново – б.м.) – една непокорна, буйна морена от къщи, нахъдрена от пътеки”. Силно впечатлен от природата и архитектурата на Търново, той възкликва: „Какъв необикновен град, за който никога не ми е споменавал, отдалечен от всички линии на комуникация... Той е толкова изящен, колкото е Авила в Испания. Бил е средновековната столица на царете на България”. Не по-малко възхищение и удивление предизвикват у него огромните волове, които се къпят в река Янтра, обточваща като жълта лента целия град. С изумление той осъзнава, че тези сиви, с бели стомаси и черен гръбнак животни, които е виждал, изобразени на платната на неизвестен художник от XV век¹⁰, не са били творческа измислица, както е смятал, а са реални, съществуващи в ежедневието на българите животни, каквито ще срещне и на юг от Балкана. Богатството на цветове, природни гледки и дори срещата с непознат вид волове подсказват на Жанре навлизането му в един нов, неизвестен за него свят. Застанал на ръба на стръмните скали, върху които е разположен Търново, обърнат на запад, той споделя: „Слънцето залязваше точно там и там трябва да е Дунава. От другата страна, в полукръг, Балканът се извисява в този час толкова прекрасно син. Фриз от светъл кобалт очертава тази най-висока планина, където се вие пътят за Шипка – входът за Турция, през който ние щяхме да влезем с коне след няколко

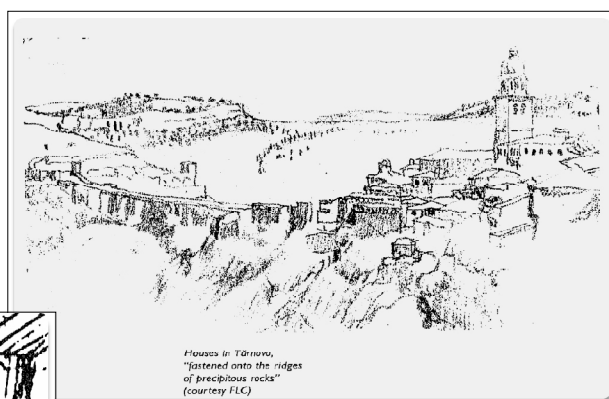
⁸ Скабиоза (scabiosa) е латинското име на голяма група растения от семейство „Лугачкови“. На български терминът е преведен като „самогризка“.

⁹ Според оригиналния текст Корбюзие описва воловете, впрегнати в колесниците на Смъртта, на Суетата и на Покварата, които е виждал в Академията на Сиена. Тези платна според преводача на книгата се намират в Пинакотеката Национале в Сиена. Има известно разминаване в имената на платната, които според Иван Жакнич са: Триумфът на Смъртта, Триумфът на Славолубието, Триумфът на Непорочността и Триумфът на Любовта.

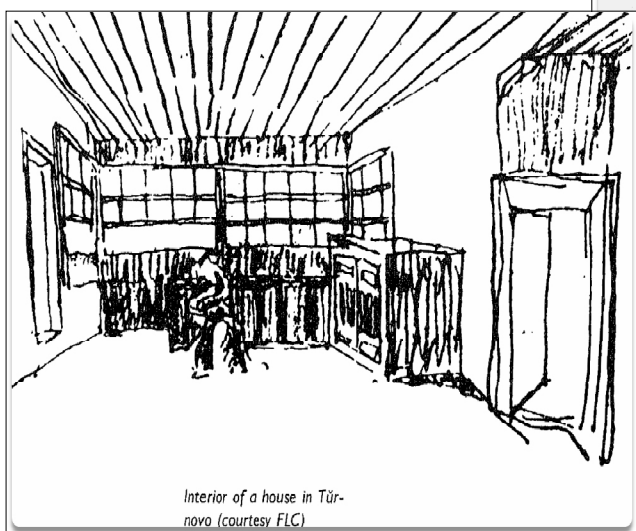
¹⁰ Младият пътешественик възприема Търново като последния европейски град, след който започва Изтокът. Той е убеден, че преминавайки Стара планина, навлиза в турска територия. Написаното от него доказва това: „Моите очи за последен път бродеха из този мрачен хоризонт, отвъд огромната скална порта, зад която беше Европа...“.

дни”¹¹. Осъзнавайки малкото време, с което разполага, за да разгледа старата българска столица Шарл Едуард Жанре се впуска в изучаване на живописния град. „Търново не е село. Той е изграден от хиляди къщи, закрепени на ръба на отвесните скали и издигайки се една над друга, стигат до върха на тази приличаща на кула планина. Стените им са бели, скелетът на сградата – черен, а покривът прилича на кората на дърво. Погледнато отдалече, в еднообразното напластяване на къщите се виждат някои големи бели петна, които показват къде са църквите, които не са във византийски, а в бароков стил, и са свързани с изящната архитектура, намираща се в Баварските и Тиролските планини. Ние прекарахме много време, скитайки по улиците на Търново, чийто изключително необичаен и живописен характер остава привлекателен поради тяхната перфектна чистота.” Очевидно не само необичайната природна среда, сред която е разположен градът, но и чистотата на неговите улици и квартали е възхитила двамата пътешественици, защото в следващите редове Жанре описва отношението на търновци към реда и уюта в техния дом, към облеклото и бита им: „Хората се грижат за своите жилища с внимание, което на нас би ни изглеждало преувеличено. Те искат техните домове да бъдат чисти, пъстри, удобни и украсени с цветя. Те се обличат в бродирани дрехи, чиито пищни цветове отразяват тяхната радост от живота. Техните съдове за хранене са цветисти и артистични, а килимите им, които покриват добросъвестно поддържани подове, са тъкани от жените в семейството, следвайки много стара традиция. И всяка пролет домът, който човекът обича, получава своята нова мазилка; искрящо бяла, тя се усмихва цяло лято между зеленина и цветя, които дължат на нея своя блясък. В Търново стаите са измазани с вар и бялото е толкова красиво, че останах поразен. Преди Великден и Коледа всяка стая се варосва и по този начин къщата е винаги светла”. Според Корбюзие светлината играе голяма роля в търновските къщи. Не само варосаните стени, но и големите прозорци, заемащи цяла стена, както и прекрасно излъсканите дървени подове и повърхности допринасят за засияването на дома. Впечатленията от интериора на търновското жилище са нарисувани в една от неговите графики.

Търновски къщи

Houses in Tarnovo,
"fastened onto the ridges
of precipitous rocks"
(courtesy FLC)

Interior of a house in Tarnovo (courtesy FLC)

Интериор от търновска къща

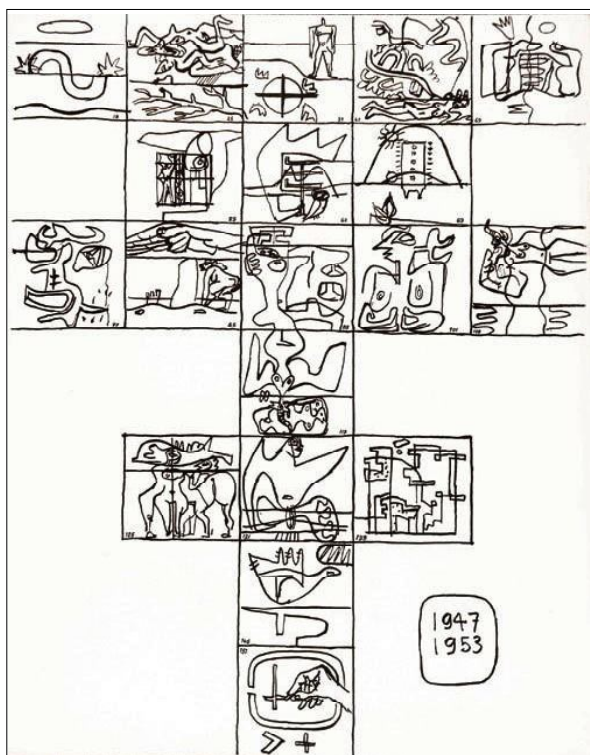
Според описанията на Шарл-Едуард Жанре всяка къща има главна стая, а в нея – много голям прозорец, който заема цялата стена. Той е по-широк, отколкото висок, и е отворен към дърветата и цветята в градината. За разположението на други прозорци в дома той пише: „Поради уникалното

¹¹ В бележка към този текст Корбюзие обяснява, че след посещението си на Балканите е научил, че синята рамка около вратите и прозорците гони мухите надалеч.

местоположение на този град ясно очертаният и безмилостен профил на планината и жълтата река са рамкирани в геометрията на умелото разпределение на прозорците на стената”. Това, което го впечатлява, е конструкцията на големите прозорци, съставени от множество по-малки, чиито рамки са част от цялото, но може да бъдат отворени и самостоятелно. Забелязал е също, че всяка къща „винаги има балкон, който виси, обърнат към лавината от къщи“, той „е елегантен, изпълнен от висококачествено дърво с изящна дърворезба“. Жанре описва градината в българския дом като важен елемент от нейната архитектура и ѝ посвещава няколко рисунка. „Вратата към градината е в розово и зелено; заградената земя не е по-голяма от стая и е покрита цялата с асма. Има рози и лалета, много лилии с тежък, силен аромат, карамфили и зюмбюли. Плочи от бял камък покриват земята там, където не са засадени цветя. Както вече споменах, стените са бели и понякога сини, като най-големите дълбини на морето“.

Последните преживявания на двамата пътешественици в Търново са от малка църква със светлосин портик. Те остават прехласнати пред иконостаса и неговите 29 на брой икони със златни ореоли: „Те бяха изпълнени в най-красив стил, повече италиански, отколкото византийски, и биха послужили като удачен преход от Чимабуе към Джото. Човек се чувства много развълнуван и трогнат пред такъв ансамбъл в полумрака на светилището в такъв благотворен момент. Аз бях като омаян и екзалтиран на това място по същия начин, както се чувствах в Лувъра, в малката галерия с творбите на най-ранните италиански художници“.

Тази малка търновска църква и нейния омагьосал младежите иконостас са в основата на графично – поетичната творба на Лео Корбюзие *Le poeme de l'angle droit*¹² (*Поема за правия ъгъл*), създадена в периода 1947–1953 г., състояща се от рисунки и текст. Повлияно от дълбоките следи, които иконостасът и 29-те икони са оставили в съзнанието на младия творец, това философско творение синтезира спомените от Балканите и влиянието на орфизма и питагоризма в духовните търсения на архитекта, художника и учения Лео Корбюзие¹³, намерили реализация в цялостното му творчество.

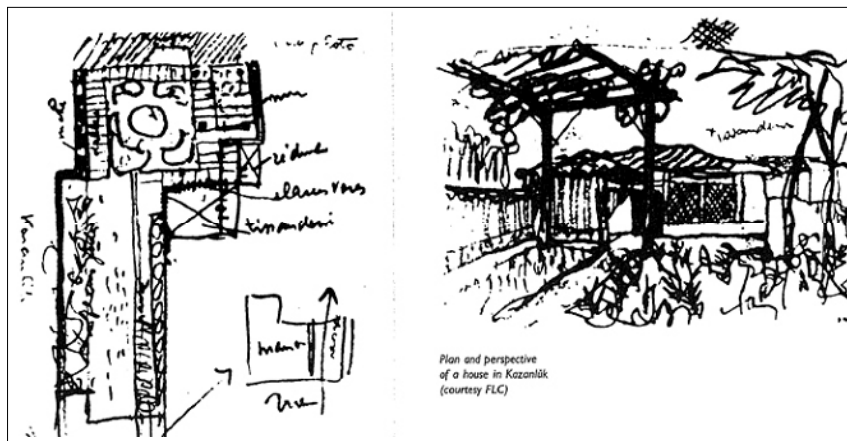
„Иконостасът“ на Лео Корбюзие, както е заимстван от Интернет

¹² За поемата и илюстриращите я рисунки, публикувани през 1955 г. е писано много. Текстът е преведен на различни езици, но не и на български. Повече информация по темата може да се намери както в Интернет – целия текст и рисунките, така и коментари на тази творба в публикации, посветени на творчеството на Лео Корбюзие, например във Flora Samuel, Inge Linder Gaillard, *Sacred Concrete, the Churches of Le Corbusier*, Birkhauser, Basel, 2013; Henry Plummer, *Cosmos of Light: The Sacred Architecture of Le Corbusier*, Indiana University Press, 2013. Plummer е преводачът на поемата на английски.

¹³ За влиянието на орфизма и питагоризма върху творчеството на Лео Корбюзие е писано много, но във връзка с „Поема за правия ъгъл“ виж Flora Samuel, Inge Linder Gaillard, с. 43–55.

Напускателната средновековната столица на България, младите пътешественици с коне пресичат Балкана през „кървавочервената“ Шипка, за да се спуснат към Казанлък, Долината на Розите и Стара Загора. С впечатленията от търновските църкви и с покупката на няколко стари икони със златни ореоли от един беден свещеник от с. Шипка те продължават своя път на Изток. В следващия пътешествие „On Turkish soil“ („На турска почва“) впечатленията от преминаването през българската територия на юг от Стара планина са отразени само в графиките, в които са нарисувани къщи и дворове от Казанлък и Шипка. След двуседмичен престой в района на Долината на розите на път за Одрин и Константинопол Жанре и неговият приятел преминават през Стара Загора и Сеймен¹⁴, които само са споменати в пътешествията.

План и перспектива на къща от Казанлък

Дневникът на Льо Корбюзие е писан преди 105 години, но от историческа, етнографска и архитектурна гледна точка той представлява интерес за всеки, който би се вслушал в непредубедените разкази на младия европейец за бита, нравите и културното наследство на народите, населявали земите, наречени от него „Изток“. Рисунките, илюстриращи впечатленията от архитектурата на различни сгради, градските силуети и пространства, скулптури, стенописи и надгробни паметници, са актуални и до днес за всеки изследовател на духовната и материалната култура на страните, през които Шарл-Едуард Жанре е преминал със скицник в ръка.

Селска къща от с. Шипка

За съжаление книгата „Пътуване на Изток“ не е преведена на български и засега може да се чете само на чужд език. Буди недоумение фактът, че пътешествията на Шарл-Едуард Жанре – Льо Корбюзие не е издаден у нас и наблюденията на световноизвестния му автор не са получили широка популярност сред българските архитекти. Малко известни са неговите идеи, размисли и архитектурни решения, повлияни от орфизма, учение, чиито корени са в тракийската древност. Почувстваната и видяна от бъдещия архитект хармония между природата, хората и архитектурата, която те обитават по време на пътуването му из Балканите, го подтиква да търси причините за това единство в духовните традиции на Изтока, съхранили същността на античните учения орфизъм и питагоризъм. Божествената, необичайна музика, която той чува на сватбата в Неготин, величествената природа и атмосферата на свещеност в търновските църкви вероятно разкриват пред него пътя на твореца, който ще обедини в своите проекти всички изкуства чрез най-трудното от тях – архитектурата.

¹⁴ Старото име на Симеоновград от 1872 до 1929 г. е било Търново-Сеймен.